

ȘT. GR. BERECHET
Profesor la Universitatea din Iași

DREPTUL VECHILOR NOȘTRI IERARHI LA JUDECAREA MIRENILOR

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICEȘTI
1938

ȘT. GR. BERECHET
Profesor la Universitatea din Iași

DREPTUL VECHILOR NOȘTRI IERARHI LA JUDECAREA MIRENILOR

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICEȘTI
1938

Extras din revista BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ,
anul LVI [1938], nr. 11—12, Noemvrie-Dechemvie 1938.

DREPTUL VECHILOR NOȘTRI IERARHI LA JUDECAREA MIRENILOR

1. La oricare popor, organizației sociale i-a premers cea religioasă. Viața noastră socială este slab limpezită de istorici și arheologi. Timp de aproape douăsprezece veacuri neamul nostru și-a strecurat viața prin grele primejdii. Peste slabii cărbuni de organizație romană s'a așternut groasa cenușă a atâtor năvăliri barbare în curgerea acestor veacuri. Puternicul vânt al soartei omenești a spulberat în aer această cenușă, aprinzând cărbunii cu puternica sevă de viață romană pentru deșteptarea neamului românesc din acest somn al morții.

Logica ne poruncește să credem că neamul nostru în plămădeala lui primordială și-a adunat puterile sale lângă sâmburele confesional numit „biserică”. Chiar dacă niciun act nu ne spune nimic despre prima ei organizare, totuși aceasta nu ne împiedecă să credem, că modesta ei preoție a fost îndoctrinată în cele spirituale de reprezentanții centrului roman de unde porniseră coloniștii pentru Dacia. Odată cu șirurile de credincioși săraci și doritori de o viață mai bogată au plecat și preoții lor. Mai târziu, din pricina barbarilor, resorturile vieții religioase romane au slăbit. Acest moment de slăbire l-a surprins Patriarhia din Constantinopole. Bulgarii cunosc această luptă între Roma și Constantinopole și știu și amănunte istorice cu privire la pricinile biruinții celei din urmă capitale a lor. Inceputurile noastre politice nu ignorează o asemenea luptă. Ruinele bisericilor catolice din Curtea de Argeș (Sanicora) și ale celor din Siret și Baia ne duc la aceeași concluzie către care ne poartă și căsătoria primilor noștri domni cu femei catolice. De sigur, că modeștii preoți ai primelor vremuri (106—1359), vor fi fost hirotoniți de către episcopi catolici sau ortodocși, după timpul și influența sub care au trăit. Protopopii vor fi fost singurii lor șefi ierarhici. Instituția episcopatului și mitropoliatului își are dovezile ei bine fixate de actele vremii. Imprejurarile din 1359 pentru Muntenia, ca și cele de pe la 1400 pentru Moldova, de asemenea, ne sunt bine lămurite.

Preotul, în acele îndepărtate vremuri, a fost nu numai călăuzitorul duhovnicesc al acestor slabe înfiripări de așezări omenești

printre resturile dace, ci și judecătorul-împăciuitor al tuturor neînțelegerilor dintre credincioșii lui. Neînsemnătatea pricinilor dintre ei nici nu ar fi avut nevoie de alți judecători cu mai mare înțelegere de cât a preotului lor. Bunul simț întemeiat pe cuvintele Sfintei Scripturi — izvorul sănătos al principiilor din toate legile de mai târziu pentru neamurile creștine —, i-a fost îndreptarul în toate hotărârile lui. Rostirea sentinței verbale i-a fost „cartea lui de judecată”. Executarea pedepsei nu întârzia, ea fiind rostită de ocrotitorul lui duhovnicesc, care trăia cu dânsul, fiindu-i tovarăș la multe suferințe și puținele bucurii, pentru care cuvânt aceste hotărâri și sentințe erau măsurate după om și faptă.

Cnejii și voevozii de mai târziu urmează pe acești începători ai vieții noastre. Ei administrează, apără de dușmani, dar și judecă. Judecata o fac în adăpostul lor, dar mai cu seamă în loc deschis, înalt, în văzul norodului și ocrotiți vara de frunzișul vreunui arbore din preajma casei lor. Nu ne îndoim, că această judecată s'a făcut totdeauna în graiul comun al voevodului judecător și al poporului judecat.

Biserica a fost smerita școală a neamului nostru, de unde s'a înălțat tămâia binecuvântătoare a învățaturii de carte. Chiliile mănăstirilor au adăpostit pe primii dascăli dintre călugări și ucenicii lor. În aceste chilii, păzite de codrii munților noștri, și la opaițul spărgător de întunec din îngustele lor încăperi s'au copiat pe lângă Letopisețele țării, Cărțile de slujbă bisericească și Pravilele de judecată, aduse de dincolo de Dunăre din țările slave. Legătura dintre viața noastră mănăstirească munteană și bulgară o face Nicodim de la Tismana cu patriarhul Târnovei, Eftimie, prin cunoscuta lor corespondență cu cuprins duhovnicesc-canonice, prin care egumenul gorjan îi cerea învățatului patriarh anumite sfaturi în materie de aplicare de epitimii, ceea ce în limba de azi se tâlmăcește prin „pedepse bisericești”¹.

Din câte copii de cărți de legi a descoperit știința până azi, putem desprinde pentru veacul al XV-lea trei copii din Syntagma călugărului din Salonic, Vlastarie², făcute de fețe bisericești; cea din 1451, din 1474 (făcută de Ghervasie la m-reă Neamțului) și

1. Emil Kalužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien, Euthymius*, Wien 1901, pp. XXXIX, LXXXVIII și 205—220; cf. Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București 1909, pp. 15—30; N. Iorga, *Istoria bisericești românești și a vieții religioase a Românilor*, București, ed. I, 1908, p. 46.

2. Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον τῶν ἐμπεριελημμένων ἀπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καὶ θεοῖς κανόσι ποιηθέν τε ἅμα καὶ συντεθέν τῶν τῇ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστῃ Βλαστάργῃ.

cea din 1495 (copiată la biserica Sf. Nicolae din Iași)¹. Aceste copii sunt traduceri rezumate în slavonește după cea făcută în Serbia la 1347. Traducătorul slav al acestei Syntagme a tălmăcit numai acele părți din opera lui Vlastarie, cari se potriveau mai bine cu nevoile judecăților din țările creștine. Cum cuprinsul acestei Syntagme este mixt, el îndeestulează nevoile judecății, atât civile, cât și bisericești, întru cât cuprinsul arată lămurit aceea ce-i pentru judecata bisericească, de aceea ce-i destinat pentru cea profană, prin acele fragmente, cari decurg ca niște concluzii pentru judecata mirenească, intitulate: νόμος = lege civilă, νόμος πολιτικός = lege civilă și νόμοι πολιτικοί = legi civile.

Exabibluul judecătorului din același centru cultural al Bizanțului, Constantin Armenopol², care a apărut puțin mai târziu (c. 1345), a completat cu materialul său civilo-penal aceea ce lipsia Syntagmei. Cartea aceasta nu s'a tradus niciodată în slavonește, fie pentru că nu avea cuprins canonic, fie că judecătorii din acele vremuri știau atâta greacă modernă în care chiar se tradusese la finele secolului al XV-lea de către Nicolaos Kunalis Kritopulos (1498) și de alții mai târziu³, ca să poată să se descurce în deslegarea vreunui proces mai complicat.

Copiile nomocanonice cu cuprinsul Syntagmei lui Vlastarie sau altul, cum sunt acelea din 1512 (de la m-reă Bisericanii din Moldova), 1567 (de la m-reă Neamțu), 1581 (de la m-reă Putna), 1618 (de la m-reă Bistrița moldoveană) și cea din 1636 (comandată de Elena lui Matei Basarab pentru m-reă Bistrița munteană)⁴ nu sunt altceva de cât rămășițele din atâtea Pravile copiate pentru trebuința judecăților bisericești de pe la mitropolii, episcopii și mănăstiri. Ele fac legătura dintre Pravilele manuscrise, cari circulau pe la mănăstiri, și Pravilele tipărite, cari încep odată cu jumătatea a doua a secolului al XVI-lea.

Singura cunoscută până astăzi este aceea reprezentată numai prin 12 foi descoperite de fostul membru al Academiei române,

1. Șt. Gr. Beretchet, *Descoperirea a două manuscrise juridice românești*, în *Intregiri*, I, Iași, 1938, pp. 4-5.

2. Πρόχειρον νόμων τὸ λεγόμενον ἡ Ἐξάβιβλος, συναθροισθὲν πάντοθεν κατ' ἐκλογὴν καὶ κατ' ἐπιτομὴν οὕτω συντεθὲν παρὰ τοῦ πανσεβαστοῦ νομοφύλακος καὶ κριτοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπόλου.

3. Șt. Gr. Beretchet, *Istoria vechiului drept românesc*, I, *Izvoarele*, Iași 1934, p. 107; cf. De același, *Der Einfluss des byzantinischen auf das alte rumänische Recht*, Sonderabdruck aus den *Μνημόσυνα Παπποβλίου*, Athen 1934, p. 32; cf. De același, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*. Vol. I, partea I, *Izvoadele*. Vaslui 1937. p. 60.

4. Șt. Gr. Beretchet, *Istoria vechiului drept românesc*, I, *Izvoarele*, pp. 149—152; cf. *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, I, 1, pp. 99—101.

Andrei Bârseanu, într'un sbornic la expoziția din Sighetul Marmăției, primit de la preotul Artemiu Ardenes din satul Ieud¹, fiind încadrată între tipăriturile diaconului Gheorghe Coresi, executată în Brașov pe la 1563. Cuprinsul acestei Pravile este curat canonic, privitor la ispovedanie, cuprinzând numai canoanele patriarhului constantinopolitan Ioan Postnicul.

Secolele următoare XVII—XVIII-lea ne aduc alte tipărituri și copii de legi canonico-mirenești, în alcătuirea cărora zelul, îndemnarea și banul mitropoliților țărilor române nu au lipsit, arătându-ne cât de mult viața religioasă era amestecată și influențată pe cea mirenească. Respirația întregii vieți românești se făcea prin acest plămân puternic și sănătos, care era biserica noastră națională. Prefețele „*Pravilei de la Govora*“ (1640) și a „*Indreptărei legii*“ (1652) sunt semnate de doi mitropoliți: prima de Teofil și cea de a doua de Ștefan. Aproape în toate titlurile cărților de legi nu lipsesc numele de mitropoliți din vremurile acelea. Astfel avem pe Varlaam din Moldova însemnat în titlul „*Cărței de învățătură românească de la Pravilele împărătești*“, ca să nu-i mai reamintim pe cei doi dinainte. Nu putem trece sub tăcere impunătoarea muncă a monahului Cosma Vlahul, — pe care-l credem a fi fost vreun Român din Macedonia trecut prin școala atonită —, care a prefăcut în românește la 1754 cu îndemnul marelui mitropolit Iacov Putneanul și cu „diortosirea tipografului Duca din Tasos, marea Syntagma a secolului al XVII-lea (1645), numită: Βακτηρία τῶν ἀρχιερέων = *Cârja sau slujba arhierilor*, opera arhimandritului epirot Iacob, spre cel mai mare folos al scaunelor de judecată din Moldova. Norocul m'a servit să găsesc cele două exemplare românești la Academia Română². Tot așa găsim și pe mitropolitul Grigorie, la 1780, scris în titlul Pravilei lui Alexandru Ipsilante „Συνταγματικὸν Νομικόν“, ca și pe Veniamin Costachi în *Manualul* lui Andronachi Donici din 1814, care ne-a tradus și voluminoasa carte a *Pidalionului* în 1844. Deasemenea unii din traducătorii acestor Pravile sunt tot fețe bisericești. Mihail Moxalie tălmăcitorul *Pravilei de la Govora* a fost călugăr, după cum și Daniil Panoneanul cel care a tradus *Îndreptarea legii*. Nu uităm nici de cei doi călugări învățați, Grigorie și Gherontie, tălmăcitorii „*Cărței de suflet prea folositoare*“, alcă-

1. Const. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuți 1930; cf. Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, I, p. 143; cf. De același, *Legătura dreptului bizantin și românesc*, pp. 92—93.

2. Șt. Gr. Berechet, *La découverte des deux manuscrits juridiques roumains*, in *Intregiri*, I, 1938, pp. 31—32. (La Syntagme de Jacob de Janina), cf. *Przewodnik historyczno-prawny*, I, 3, pp. 255—256, Lwów 1930.

tuită de Nicodim Aghioritul și tipărită la Veneția în 1794. Adăogarea și a repetatelor editări de Prăvilioare (1781, București; 1784, Iași; 1802, Iași), adusă la îndeplinire de diferiți mitropoliți completează tabloul marelui rol jucat de biserică în domeniul juridic în vechile Principate române.

În trecut, după cum materia juridică bisericească era împletită cu cea mirenească, ca una care izvorăște din cea dintâiu, tot astfel și în materie de judecată, biserica era amestecată mai mult de cât astăzi în judecata profană. În consecință aproape tot codul civil, penal și comercial cu spețele din acea vreme intrau și în competența bisericii, după delegația domnească. Competința nu era strict regulată ca astăzi. Pentru aceasta găsim mitropoliți, cari dau instrucțiuni privitoare la chipul cum trebuia să se alcătuiască o foaie dotală și un testament, cum sunt „*Capetele de poruncă*” ale lui Antim Ivireanul din 1714, reeditate de mitropolitul Grigorie în 1775, sub Alexandru Ipsilante ¹.

Ierarhii din Principatele române judecau toate procesele de cuprins curat canonic cum sunt: desfaceri de logodne, căsătorii ilegale, nunțile dintre rude, purtarea necanonică ca arhiereu, ca preot, sau ca monah, luarea de mită pentru ridicarea la ranguri bisericești, furturi de vase și odăjdii din biserică, vânzarea de imobile religioase, etc. În afară de acestea, ei mai judecau prin delegație domnească orice fel de proces civil, penal și comercial. Cu vremea această largă competență s'a restrâns, rămânând în ramele strict canonice ale instanței numită dicasterie.

2. *Ierarhul suprem al țării asista în divanul domnesc.* După informațiunile multor călători, mitropolitul țării era nelipsit de lângă domnitor, ori de câte ori el era prezent în capitală; și domnitorul prezida divanul de judecată. Marcus Bandinus, episcop catolic, descriind vizitele sale episcopale prin Moldova anilor 1645—1649 în al său *Codex Bandinus* zice: „*Princeps judicaturus excelso solio residet cum mitropolita sibi assidente, sceptrum in conspectu jacet super mensam, armigeri astant, cum Principe primarii proceres*”. ² = „*Domnitorul când judecă șade pe un scaun (tron) înalt, stând lângă dânsul mitropolitul. Pe o masă din față stă sceptrul. Asistă soldați*

1. Șt. Gr. Berechet, *Hrisoave legislative din sec. XVIII-lea*, Iași 1933, pp. 1—15. Institutul nostru de Istoria vechiului drept românesc posedă o copie fotografică după originalul din 1775 de la Academia Română.

2. V. A. Ureche, *Codex Bandinus*, Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646, în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XVI, Memoriile secției istorice, 1895, București, p. 147; cf. Șt. Gr. Berechet, *Procedura de judecată la Slavi și Români*, Chișinău 1926, p. 103.

înarmați, iar boerii fruntași participă la divan". Dimitrie Cantemir în „*Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*", scrisă la 1715, în Rusia, vorbește în cap. XII, intitulat: „*De tribunali Principis et baronum*" următoarele cuvinte, în legătură cu această chestiune: „*Divano autem, quo turcico vocabulo praetorium Moldavi indigitant, in medio aulae principalis locus destinatur. Ibi in posteriori pariete Principi thronus ponitur, imagine Iesu Christi iudicium apparenti superius ornatus, quam perpetuo ardens candela illuminat. A sinistro latere, quod, Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius, metropolitae sedes est, quem barones officio fungentes secundum suos sequuntur ordines: e regione in dextro conclavis pariete depositi barones locum habent*".= „Iar divanul numit astfel de Moldoveni printr'un cuvânt turcesc, este o sală, care se află în mijlocul palatului domnesc. În ea spre păretele din fund se află tronul domnesc deasupra căruia atârână chipul lui Iisus Hristos adus la judecată, în fața căruia arde pururea o candelă. În partea stângă, — care la Moldoveni, după obiceiul turcesc, se socotește cea dreaptă, — se află scaunul mitropolitului, după el urmând boerii în slujbă activă după treptele lor. În fața acestora, în partea dreaptă a sălii, au locurile lor ceilalți boeri (mazilii)" ¹. Rolul mitropolitului în divanul de judecată îl arată însăși cărțile de judecată ², fixându-l și Dimitrie Cantemir în opera sa amintită mai sus. El citește „Pravila" lămurind pe domnitor și boerii-judecători ³.

1. *Operele Principelui Demetriu Cantemiru typarate de societatea academica română, Tomu I, Descriptio Moldaviae cu charta geographica a Moldovei și unu facsimile*, București MDCCCLXXII (1872), p. 101; cf. *Dimitrija Kantemira, byvsago knjazja v Moldavii. Istoriceskoe, geograficeskoe i politiceskoe opisanie Moldavii s zisniju sociniteleja*. S njemeckago preloženija perevël Vasilij Levšin, Moskva, V Universitetskij tipografii u N. Novikova, 1789, pp. 254—255; cf. Șt. Gr. Berechet, *Procedura de judecată la Slavi și Români*, Chișinău 1926, p. 105; cf. G. Pascu, *Descrierea Moldovei*, trad. București 1923, p. 125.

2. I. B i a n u, *Documente românești*, partea I, București 1907, pp. 68—9; doc. din I. III. 1622. Mitropolitul Luca al Ungrovlahiei, judecând procesul dintre Gorgan biv vtorî vornic și soția lui Stana de o parte și vara lor Elina, nepoata răposatului Ivașco vornicul și soția lui Stoica postelnicul din Văcărești, de altă parte, hotărînd ca cei dintâi să stăpânească moșiile, rumâni și țigani ce li se cuvin din partea celor de al doilea, zice în hotărîrea sa cele ce urmează: „Așjiderea m-am tîmplat și vlădiciia mea de-am fost la aceaste divanure și la această judecată, de-am căutat prea Sfânta Pravelă și am adăvărât cum li se-au căzut judicata, așa să fie: să-să înparță aceale moși în trei părți, cum iaste mai sus scris. Și le-am fapt și vlădiciia mea carte pre această judicată".

3. Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Mănăstirea Neamțu 1825, pp. 235 v.—236, „și după ce s'au auzit gândurile tuturor (boerilor), cunoscând pre unul a fi vinovat, întreabă domnul pre mitropolitul, de ce pedeapsă iaste acela vreadnic duple Pravelele ceale politicești și ceale bisericești? Iară mitropolitul arată întâiu hotărîrea Pravelelor, și după aceia, pune înainte mila domnească, căria nu poate judicata să-i pue hotar. Și făcând și boiarii aseamenea, pre urmă arată și domnul gândul său, și hotărăște pre cel pârît, ori a fi slobod, sau îl judecă spre moarte sau la altă pedeapsă".

3. *Clerul inferior alcătuia actele de drept privat ; iar ierarhii le autentificau.* Diaconii ¹ și preoții ² de prin satele îndepărtate de târgurile țării se ocupau și cu scrierea diferitelor acte de drept privat cum sunt : actele de vindere-cumpărare, donațiune, răscum-părare, foile de zestre și testamentele. Am văzut mai înainte că însuși mitropolitul Antim Ivireanul a dat niște instrucțiuni, numite „Capete de poruncă” cari nu sunt altceva de cât fixarea în scris a unui străvechi obicei, ca diaconii și preoții de prin sate să aștearnă pe hârtie asemenea acte. Iscălitura unui asemenea nume dă mai multă tărie actului alcătuit, fie și numai ca martor. Asemenea fețe bisericești în trecutele vremuri erau singurele persoane cu știință de carte și scris. Unii legiuitori fixează în Pravilele lor obliga-țiunea ca aceste persoane bisericești să confirme asemenea acte. Astfel, de pildă, avem pe Alexandru Ipsilante în condica sa de legi numită : Συνταγμάτων Νομικόν = „*Pravilniceasca condică*”, zice la titlul : „*Pentru dieată*” : „*Și mai în scurt diețile să-și aibă cea cuviin-ceoasă adevărire a marturilor celor vrednici de credință și mai vârtos a arhiereului locului sau a altui mai de cinstie bisericesc obraz, când nu să va afla aproape scaun de arhiereu*” = „Ἀπαξᾠπλῶς δὲ αἱ διαθήκαι νὰ ἔχουν τὴν ἀναγκαίαν ὑποβεβαίωσιν τῶν ἀγίσπιστων μαρτύρων, καὶ μάλιστα τοῦ κατὰ τόπους προϊσταμένου ἀρχιερατικοῦ προσώπου ἢ καὶ ἄλλως εὐὐποληπτοτέρου ἱερατικοῦ προσώπου μὴ προσπελάζοντος θρόνου τινὸς ἀρχιερατικοῦ” ³. Aceeași Pravilnicească condică confirmă și pentru foaia de zestre, când zice : „*Să fie întărită foaia de zestre și de către arhiereu sau de către episcopii din partea locului ori iscălită de martori vrednici de credință spre dovadă mai bună*”. = „Νὰ εἶναι δὲ ἐπικυρωμένον τὸ προικοσύμφωνον καὶ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως ἢ κατὰ τόπον

1. Pr. I. Răuțescu, *Dragoslavele*, Câmpulung 1937, doc. din 4.XII.1702, *Și am scris eu Coman diacon cu zisa lor*, p. 133; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, XXII, București 1913, p. 327, doc. din 8. VII. 1819. Aici diaconul Marin Scorțeanu este martor. Pr. I. Răuțescu, *op. cit.*, p. 171, doc. din 21. XI. 1824. *Și am scris eu diacon Năstase cu zisa dumnealor și martor*.

2. Pr. I. Răuțescu, *Dragoslavele*, Câmpulung 1937, p. 118, doc. din 1642, *Pisar popa Stoica*; p. 119, doc. din 1647, *Pisar popa Codrea*; p. 136, doc. din 13. VI. 1722, *Și am scris eu popa Ion cu voia lor*; p. 138, doc. din 10. V. 1724, *Și am scris eu popa Cârștian cu zisa lor și martor*; p. 141, doc. din 1. XI. 1741, *Pis az popa Matei cu zisa lui*; p. 142, doc. din 30. XII. 1747, *Și am scris eu popa Marin cu zisa lor și martor*; p. 149, doc. din 28. IV. 1779, *Și am scris eu popa Simion cu zisa lor și martor*; p. 150, doc. din 15. III. 1782, *Și am scris eu popa Savu duhovnicul cu zisa lui*; p. 154, doc. din 10. IV. 1793, *Și am scris eu popa Simion cu zisa ei și martor*; p. 160, doc. din 1. II. 1801, *Și am scris eu popa Ion sin popa Simion cu zisa lor și adeverez*; p. 181, doc. din 28. V. 1834, *Și am scris eu popa Coman Arsu ot Dragoslave și adeverez*.

3. Șt. Gr. Berechet, *Pravilniceasca condică* = Συνταγμάτων Νομικόν, din Muntenia 1780, Chișinău 1930. Textul românesc la p. 146; iar cel grecesc la pp. 56—57.

ἐπισκόπων, ἣ ὑπογεγραμμένον παρ' ἀξιοπίστων μαρτύρων πρὸς φανερωτέραν ἀπόδειξιν" ¹. Găsim și ierarhi streini cari autentifică asemenea acte : danie ², diată ³, etc.

4. *Dicasteriile judecau procesele de desfacerea logodnelor și căsătoriilor*. Acțiunea de divorț se deschidea de interesat printr'o jalbă adresată protopopului plășii respective și acesta către domnitorul țării. Acesta din urmă printr'o rezoluție dădea delegație episcopului sau mitropolitului eparhiot spre a face cercetarea preliminară și după aceea și judecata. Rezultatul hotărârii dicasteriei se comunica tot domnitorului. Executarea hotărârii se făcea prin slujbașii domnești ⁴. Un proces de divorț, în care se găsesc toate aceste forme procedurale indeplinite, este acela privitor la soția *Catargiu*, judecat de dicasteria din Chișinău la 4.XII.1814, care a hotărît răslețirea pe maximul de timp de doi ani pentru a-și lua de seamă, ceeace nu a dus totuși la împăcare. Acest divorț s'a pronunțat pe temeiul Epistolei I-a către Corinteni, cap. 7, stih. 10—11 ⁵. Un alt divorț terminat în ziua de 30.I.1792 s'a pronunțat pe baza *Exabiblului* lui *Armenopol*, cartea II, titlul 2 ⁶.

Veniamin Costachi ca episcop de Huși divorțează în 23.IX.1797 pe Ștefan Mogâldea din Brăhășești de soția lui Smaranda, care-i venea vară primară și cu care a trăit 11 ani, fiind deci amestecare de sânge. Se cununaseră peste Dunăre. Complectându-i-se zestrea din averea proprie a soțului, ea are voe să se remărite ⁷. Expuneri de fapte mișcătoare, cari au provocat divorțuri se găsesc în marea colecție de documente a d-lui N. Iorga ⁸.

1. *Ibidem*, textul român la p. 137; iar cel grecesc la p. 47.

2. *Condica Episcopiei Argeșului*. Doc. din 8. II. 1701, inedit. Patriarhul Atanasie al Antiohiei confirmă și el ca și mitropolitul nostru Teodosie, dania boerului Hera, ajuns călugăr, care consta din averea sa din Băjăști (Ilfov) și din 5 pogoane de vie în dealul Dobroteanilor (jud. Saac), către mitropoliile din Târgoviște și București precum și către biserica Vovidenia din București. Confirmarea lor se termină cu groaznic blestem.

3. *Buletinul comisiei istorice a României*, V (1926), p. 295. Doc. din 13. XI. 1816, stabilește că un arhiereu strein, vlădica de Troadas de la Râmnicul Vâlcea a confirmat o diată din pricina prietășugului ce-l purta față de interesat.

4. Alex. Papadopol-Calimah, *Un divorț din anul 1806*, revista *Convorbiri literare*, XXV (1891), pp. 289—299.

5. C. Georgescu-Vrancea, *O hotărîre bisericească a mitropolitului Gavril Bănulescu și alta politicească a Departamentului oblastiei Basarabiei în divorțul soților Catargiu*, Chișinău 1929, pp. 147—159, în *Revista societății istorico-arheologice din Chișinău*, XIX (1929), p. 151.

6. Const. G. Mano, *Documentele familiei Mano*, București 1907, p. 375.

7. Revista *Ioan Neculcea*, V (1925), p. 214.

8. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. VII, București 1904, pp. 16—17; de același, *Studii și documente*, XIV, pp. 243—244, doc. din 3. XII. 1691 este o „Carte de despărțenie” prin care mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei desparte pe logofătul Vlad de soția lui pentru invinuirea

5. *Episcopii judecau toate procesele locuitorilor de pe moșiile episcopale.* În 30.VIII.1479 Ștefan cel Mare al Moldovei dă în competența de judecată a episcopului Ioanichie al Rădăuțului pe toți locuitorii orașului acestuia și pe cei din Coțmani, cari erau proprietari ale acestei episcopii, pentru orice fel de pricină, în afară de sfezi și furtișaguri, cari se vor judeca de vornicii târgului ¹.

6. *Egumenii mănăstirilor judecă pe locuitorii de pe moșiile mănăstirilor administrate de ei.* Același domn la 19.VIII.1472 dă în competența de judecată a egumenului pe locuitorii din satele Bodeștii, Tătarii și Iurcanii, aparținătoare mănăstirei Pobrata din județul Suceava, care-i va judeca, urmări și pedepsi pentru orice proces, fie mare, fie mic. Această competență o aveau mai înainte boerii proprietari ai acestor sate cu dregătorii domnești. Omorurile și răpirile de fete mari erau judecate de divanul domnului ².

7. *Domnitorii aveau dreptul de judecată egumenilor de mănăstiri și-l retrăgeau în caz de abuz din partea acestora.* Egumenii mănăstirii Argeșului primeau din partea domnitorilor dreptul de a judeca pe toți locuitorii din unele sate, în orice fel de procese, ca după aceea să li se ridice în cazul când aceștia abuzau. Astfel egumenul mănăstirii Vieroșul din județul Muscel își trimite slujbașii săi ca să adune dijma de pe la ciobanii din munții Arefului, care erau proprietatea acestei mănăstiri. Slujbașii sunt bătuți de oamenii din Aref, fiind purtați din stână în stână. Mihail Racoviță (1741—1744) dă procesul în competența egumenului mănăstirii Argeș pentru a hotări dreptul mănăstirii Vieroșul să-și strângă dijma; iar procesul pentru bătaia slujbașilor îl trimite în competența ispravnicului din Pitești ³.

8. *Ierarhii prin delegație domnească judecau tot felul de procese.* Leon episcopul Romanului, la 16. V. 1766, judecă procesul dintre Iorest, egumenul schitului Cornii de pe Siret (Putna) cu preoții Ioan și Ilie Cofetarul din satul Conțești pentru o „bucătea” de loc numit Cuhalmul de Brăduleț, aparținător schitului. La

lui că i-ar fi mâncat din „sculele ei”, aducând și el alte invinuiți. Procesul acesta s'a judecat și în divanul domnesc cu participarea unui negustor ca cunoscător al evaluării lucrurilor despre care este vorba în această afacere; cf. Paul F. Tincu, *Cărți de despărțală* (1765—1774), București 1932, (teză de doctorat juridic). Ne dă 28 de hotăriri în materie de divorț după o Condică din biblioteca Academiei Române.

1. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București 1913, pp. 229—232; cf. doc. din 23.VIII.1481, pp. 256—257.

2. *Ibidem*, pp. 173—177.

3. Andrei Rădulescu, *Din trecutul moșnenilor Arefeni*, revista *Convorbiri literare*, 1910, p. 690.

judecată, Iorest a spus, că el trăește de 25 de ani la schitul Cornii și știe că totdeauna acest schit a stăpânit acest loc. Preoții au venit cu o mărturie de la Miron Lepădatu (de sigur vreun boer-judecător) în care se spunea că acesta a cercetat și el pricina, dar că nu a putut să le dea dreptate, fiindcă de și au găsit trei martori, cari au declarat în folosul lor, totuși ei au refuzat să primească cartea de blestem. Iorest s'a înfățișat acum cu o mărturie de la banul Ștefan Catargiu, fiind la 1761 spătar al doilea, și care a judecat și el procesul acesta, arătându-se în acea carte de judecată, că a dovedit cu declarația arhimandritului Misail de la Bisericiani, precum că înainte de a veni la această mănăstire, el a trăit la Corni, când locul acesta a fost tot în stăpânirea schitului. Pe lângă aceasta a adus și martori, cari au declarat în favoarea egumenului Iorest. Numai astfel episcopul Leon îi dă carte de judecată ¹.

9. *Mitropolitul judecă singur un proces de partaj fără delegație domnească.* O carte de judecată semnată în 19. VI. 1720 de mitropolitul Daniil al Ungrovlahiei hotărăște un caz curios de moștenire. Ion Cojocarul din Rucăr murise cu soția și copiii lor de ciumă. Niciuna din rudele lor nu a voit să-i îngrijească de această grozavă boală. Ei atunci au lăsat ca moștenitor pe un strein anume Savul, fiul unui oarecare Zbârcea, care i-a îngrijit. Despa și Nastasia, surorile soției lui Ion Cojocarul, cer streinului Savu o parte din averea lăsată de cumnatul și sora lor. Daniil mitropolitul a judecat „cu dreptate după sfânta Pravilă”, ca Savu să dea surorilor soției lui Ion Cojocarul numai din zestrea răposatei lor surori, împărțindu-i-o în două părți, din care o parte să se dea pentru pomenirea sufletelor lor; iar cealaltă parte să o primească Despa și Nastasia; „iar mai mult să n'aibă a să mai întinde a cere de la surori-sa, pentru că Savul s'au aflat căutător la vremea morții lor” ².

10. *Ierarhii judecă și procese privitoare la stăpânirea și împărțirea de țigani.* Sunt împrejurări, când divanul judeca procese cu obiecte multiple. Astfel, Teofil episcopul de Râmnic, primește să judece partea dintr'un proces judecat de doi domni anteriori al căror obiect era „ocinile” și „rumânii” pe cari le pretindea Paraschiv logofățul și soția lui Comna față de Maria soția comisului Anghel. Alexandru V. Iliș primește la 11. X. 1628 jaloaba acestor litiganți

1. C. Erbiceanu, *Istoria mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București 1888, p. 307.

2. Pr. I. Răuțescu, *Mănăstirea Aninoasa din județul Muscel*, Câmpulung 1933, p. 232.

pe care o dă pe mâna celor 12 boeri ai divanului să-i judece. Ei au hotărît procesul numai cu privire la moșii și rumâni; iar chestia ȝiganilor nu au putut-o limpezi din lipsa de mărturii. Pentru aceste pricini, plângerea lor a fost trimisă la dicasteria episcopului acestuia pentru a le face împărțirea ȝiganilor, aceea ce este arătat în această carte de judecată pe care o semnează numai episcopul Teofil ¹.

11. *Ierarhii judecau în ultimă instanță prin delegație domnească.* Găsim cazuri, și nu puține, când un proces judecat de domnitor cu boerii săi în divan, hotărîrea lor nu ducea la împăcarea părților în litigiu. Atunci însuși domnitorul își declina competența în favoarea vreunui episcop sau mitropolit. Astfel avem cazul semnalat de noi prin care la 11. VI. 1645 Matei Basarab, după ce a judecat de trei ori în divanul său procesul dintre călugărița Marta și copiii săi: popa Ivan, Gheorghe, Stoica și Stanca din Pătârlage (Buzău), pentru împărțirea moștenirii, i-a trimis la judecata episcopului Ștefan al Buzăului, fiindcă cu toate hotărîrile date de dânsul în cele trei divane, părțile nu s'au înțeles. Acum domnitorul își declină competența pentru dicasteria episcopului de Buzău ca unul care-i aproape de locul cu pricina și se socotește, că prin mijloacele procedurale pe cari i le pune obiceiul și legea înainte, le va dă o hotărîre pe care domnul o va întări, căci de aceea îi și spune în delegație: „Și cum i veri așeza să faci știre domnii meale, că am lăsat domnia mea numai pre sfinția ta” ².

12. *Protopopii judecă procese cu delegația instanțelor civile.* Protopopii, în afară de cercetările și judecățile canonice, cercetau și judecau procese mirenești după delegația vreunei instanțe profane. Astfel caimacamul Craiovei, Antioh Caragea biv vel postelnic deleagă pe protopopul Mihai să cerceteze pricina dintre Sfetco Sârbul și Maria Poenăreasa pentru moșiile Ascunsa și Salcia ³.

13. *Mitropolitul judecă singur prin delegație domnească un proces de partaj întemeiat pe două testamente.* Iacob Putneanul judecă prin delegație domnească următoarea speță: Mihalache Roset biv vel stolnic se plînge domnitorului Matei Ghica contra fratelui său, Vasile Roset biv vel vistier, pentru că tatăl lor i-a făcut nedreptate, nedându-i ca celui mai mic copil, după obiceiul pămîntului, fiind născut din soția a doua a tatălui său, moșia Mărginei și alte moșii de prinprejur, ci le-a dat fratelui său mai mare, născut cu soția cea dintâi. Cercetarea s'a făcut pe baza a două testamente,

1. I. BIANU, *Documente românești*, partea I, București 1907, pp. 150—151.

2. Șt. Gr. BERECHET, *Intregiri*, I, Iași 1938, p. 203.

3. *Arhivele Olteniei*, XV (1937), pp. 106—107.

lăsate de tatăl lor, Antohie Jora logofătul, cerându-se pentru luminare și declarația lui Vasile Buhăescul biv vel medelnicer, scriitorul dieței celei mai vechi. S'au adus citate din următoarele legi bizantino-române: Syntagma lui Vlastarie, Exabiblu lui Armenopol (patru locuri), Nearoa lui Leon Filosoful, Falchidie, Indreptarea legii și Cârja arhierilor. Hotărîrea dată de acest mitropolit sună astfel: „*De vream ce s'au dovedit că diețile sînt adevărate și și cu iscălitura răposatului și cu slova sa întărite, și nu numai că această moșie au orînduit-o fiului său celui mai mare pentru vecinica pomenire a sufletului său, ce încă și baștina aceștii moșii au fost a maicii lui Vasăle, cu care au încăput răposatul satul de au mai cumpărat și alte părți; și mai vîrtos că Sfînta Pravilă poroncește să fie dator tatăl a păzi fiilor săi numai a treia parte din averea lui, iar cu doao părți îl volnicește să facă ce-i va fi voia, socotit-am și noi că această rînduială și așăzare pînînească ce iaste întărită și de blăstăm asupra fiilor săi să rămăe stătătoare și bine întemeiată, după cum însuși răposatul vornic, ca un tată fiilor săi și stăpăn averii sale, ce-au socotit cu dreptul au rînduit și au așăzat. Iară cea desăvârșită hotărîre rămăne la stăpîneasca socoteală socoteala Mării Tale*“. Această hotărîre o dă mitropolitul Iacob în ajunul Crăciunului anului 1754, semnînd-o singur¹.

14. *Mitropoliții români judecau singuri sau cu alții streini.* La începutul secolului XVII-lea, în 23. XII. 1616, a avut loc procesul dintre Florica fiica legală a lui Mihai Viteazul și Marula fiica naturală a aceluiași domnitor cu Tudora de la Tîrgșor pentru satele Studina de mijloc și de jos și Crușovul, din Romanai, dăruite de acestă mamei sale, călugăriței Teofana. Procesul a fost judecat de mitropolitul Luca, pe vremea lui Alexandru Iliaș, cu mitropolitul grec, Matei al Mirelor. Marula s'a folosit de un act cu „rea pecete“, în care se spunea că satele trebuiau să fie lăsate ei. „*Încă după aceia au întreat însuși părintele vlădica Luca mitropolitul pă Tudoara, maica Marulii: de când a născut pe fiea-sa Marula și câți ani are? Iar ea singură, Tudoara, cu a sa gură, a zis cum că are fiica sa Marula, de când a născut-o, șeptesprezece ani. Iar la urmă se găsește scris la această carte cursul anilor nouăsprezece ani de când s'a scris această carte: apoi a stătut cartea mai bătrână cu doi ani de cât Marula, fiica Tudoarei, de când s'a născut*“. Judecata celor doi ierarhi dă câștig de cauză Floricăi, fiica legală

1. Iulian Marinescu, *Côpiu de documente din diferite arhive (1557—1853)*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, VIII (1929), pp. 80—84.

a lui Mihai Viteazul: *"Pentru că a fost miluit Mihail Voevod pă maica-sa Tudoara cu alte sate și moșii și cu chelciug și cu scule și cu haine și încă miluiri a avut de către răposatul Mihail Voevod"* ¹.

Un alt proces judecat de către mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei cu patriarhul Macarie de Antiohia, aflat încă în țară la 20. XI. 1657 după delegația dată de domnitorul Constantin Șerban Basarab, ca ei să cerceteze împreună cu 6 boeri, luați „pre răvașe domnești”, reclamația Ancăi, soția fostului spătar Ianache, contra cumnatului ei paharnicul Florescu. Anca întreba judecata dacă are drept să ia ceva din averea răposatului ei fiu, Matei, sau nu. Judecătorii declară că *„Au cercetat la pravila și grecească și rumânească și au aflat cum să fie Anca din partea fiului ei Matei a treia (parte) din moșie, din ȋigani, din haine, din toate"* ².

15. *Clerul slujea de mijlocitor între instanțele civile și părțile în litigiu.* Erau cazuri când instanța civilă avea nevoie de declarația unei părți în litigiu sau martori spre a le lua declarația în legătură cu vreun proces oarecare și dorea ca acea declarație să fie dată cu adevărat. Pentru aceasta, instanța civilă se adresa protopopului în circumscripția căruia se afla partea în litigiu sau martorul bolnav sau în neputință de a se înfățișa la judecata ispravnicului. Atunci protopopul comunica duhovnicului satului, unde era domiciliul celui neprezentat la judecată. Acesta sub îngrozirea cărtei de blestem îi lua declarația pe care o trimitea prin protopopie la isprăvnicie. Ar fi caz de comisie rogatorie ³.

16. *Ierarhii la suirea pe scaunul episcopal sau mitropolitan confirmau catastifele breslelor și le judecau.* În trecutul românesc comerțul și industria erau în mâna neamului nostru. Asociațiile muncitorești de azi pe acea vreme se numeau „bresle”. Fiecare breaslă își întocmea un catastif, adică cum am zice astăzi un statut. Aceste catastife trebuiau „întărite” sau confirmate ori de câte ori venea un nou episcop sau mitropolit. După aceste autentificări din partea lor, dacă ni s'ar fi păstrat toate catastifele cele vechi, s'ar putea alcătui fără greș istoria acestor episcopii și mitropolii, având în vedere regularitatea acestor semnături. Judecata

1. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, V, partea I, București 1903, p. 702.

2. Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București 1919, p. 220.

3. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, Iași, p. 62. Doc. din 8. IV. 1812, ne relatează cazul când isprăvnicia județului Vaslui se adresează protopopului Nicolae din județul Vaslui ca să meargă la satul Scheia să ia o mărturie lui Vasile Nica. Acesta dă mărturia fiind de față și duhovnicul satului, care i-a arătat și cartea de blestem.

starostelui în primă instanță și a apelului membrilor din orice breaslă era dată în competența acestor ierarhi. Iată cum se exprimă catastiful breslei blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abagierilor și cojocarilor din Roman: „*Iară care frate nu va veghea voe starostelui, ce-i va întoarce cuvintele, sau îl va sudui, pre acela frate foarte (să-l) cearte starostele cu toți frații și să-l globască cu mare gloabă. Certarea aceluia să-i fie 100 toiage și gloaba 5 lei bit (bătuți). Așijderea de va greși întru ceva starostele fraților, să nu aibă voe frații a-l certa ei singuri sau a-l globi, nici să aibă voe aș întreba la giudețul mirenescu, ce numai la sfinția sa părintele episcopul. Și sfinția sa părintele îl va certa și-l va globi după cum îi va fi vina. Iară de-l vor trage frații pre staroste la giudeț mirenesc fără de știrea sfinții sale părintelui, părintele să cearte pre frații pentru vina aceasta*”¹. Arătarea dreptului ierarhilor de a judeca pe breslași îl găsim în catastiful scripcarilor din 17.II.1795, unde se spune: „*când vor avea vre unii din meșteri pricină unul cu altul, să nu meargă la alte giudecăți fără numai starostele împreună cu breasla să-i giudece și neodihnindu-să (adică nefiind mulțumiți) să vie la episcopie împreună su starostele*”. Catastiful se termină cu blestem greu aruncat asupra breslașilor, cari nu se vor supune starostelui, precum și asupra starostelui, care va părtini pe unii și pe alții în judecățile lor².

17. *Blestemul*. Trecutul nostru judecătoresc a cunoscut trei forme de mijloace de întărire și dovedire. Cele mai multe dintre actele de vindere-cumpărare, donațiune, schimbare, împrumutare, zălogire, foile de zestre și chiar testamentele se termină cu o formulă mai simplă sau mai dezvoltată de blestem prin care părțile contractante sau singură partea își impune respectarea clauzelor fixate în aceste acte³. Unele cărți de judecată păstrează chiar

1. Episcopul Melchisedec, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, I, 2, p. 12, București 1874.

2. C. Bobulescu, *Lăutarii noștri. Din trecutul lor*, București 1922, pp. 143—147; cf. Boris Th. Scurtulencu: *Situația juridico-economică a țăgarilor în Principatele române*, Iași 1938, pp. XXXVIII—XXXIX (Teză de doctorat juridic).

3. Colecțiile de documente publicate de B. P. Hajdău, Gr. Tocilescu, I. Bogdan, St. Nicolaescu, M. Costăchescu, N. Iorga, Aurel Sava, Boga, Berechet, etc., sunt pline de acte private cari se termină cu asemenea blesteme. Astfel dăm câteva: I. Bianu: *Documente românești*, p. I, București, 1907, pp. 37—8. Doc. din 1. IX. 1617, se termină prin blestemul aruncat de Luca mitropolitul Ungrovlahiei asupra oricui va strica dania făcută de Dragomir postelnicul vărului său Radoslavo din Dărmănești, căruia i-a dăruit o delniță de moșie din Vrănești, zicând: „Iar cine să va ispiti de în feciorii lui, și de în feate-i, și de în nepoatele lui a lua aceasta mai sus zisă dealniță de la Radoslav văru-său, oricine de în ruda și de în neamul lui a călca și a sparge aceasta pomeană, iar acela om să fie trăclet și proklet și anatema ot 318 sveti otți ej vă Nichei (de cei 318 sfinți

forma slavă de „proclețenie”. El este de natură religioasă. Societățile l-au cunoscut din cea mai cărunță vechime.

18. *Jurământul* a fost un puternic mijloc de dovedire pe care l-au întrebuințat strămoșii noștri cu foarte multă precauțiune și cu destulă încredere, că tot ceea ce spune cineva sub prestare de jurământ este curatul adevăr. Pentru a avea și mai multă influență asupra celui ce-l depunea, jurământul se presta pe sf. Evanghelie, sf. cruce, sfinți și posturi în biserică¹ în fața preotului², arhimandritului³, egumenului, episcopului, mitropolitului sau patriarhului, asistând uneori și slujbașul domnesc⁴, care trebuia să prezinte instanței mirenești de judecată o dovadă scrisă din partea feței bisericești, care asistase la depunerea jurământului. Pentru seriozitatea jurământului se dă depunătorului un anumit soroc de răzgândire. Era jurământ mare⁵ și jurământ obișnuit.

părinți de la Niceia) și de vlădicia mea încă să fie procleat și afurisit. Inaco da neast prez poveleanie vladicistvami (altfel să nu fie, fără porunca vlădiciei mele). Pis meseața Septemvrie 1 dni vă leat 7126 (1617). Smerennu mitropolit Ungrovlahii Luca;” cf. (Moldova) Ibidem: Doc. din 17. III. 1624 (Moldova), ne arată că asemenea blesteme aruncau și domnitorii asupra stricătorilor daniilor lor către credincioșii lor slujbași. Astfel în actul de miluire de mai sus ni se redă complet un alt blestem al lui Radu VIII Mihnea, care a dăruit lui Duca fost mare ușier pentru credincioasa lui slujbă către domnie satul Teșeuți din ocolul târgului Sucevei, inspăimântând pe călcători cu acest blestem: „Iar cine să va ispită să risipască a noastră danie și miluire, ca să hie treceat și procleat de la Domnul Dumnăzău ce au făcut ceriul și pământul, și de la preacurata a lui maică, și de la toți svinții și de la doisprăzeace Apostoli și de la trei sute și optusprăzeace svinți ce suntu în Nechei și de la patru evanghelești, și că să aibă parte cu Iuda și cu procleatul Aria întru muncile veacilor nesvârșite, amin”.

1. *Jurământ în biserică*. Constantin Giurescu, *Vechimea rumânei*, pp. 520-521. doc. din 16. V. 1628 (Muntenia): „Și am indemnat domnia mea (Alexandru Coconul) pe acești 24 boeri de au jurat pre rând cu mâinile pe Sfânta Evanghelie în biserică din curtea domniei mele, cum că au fost rumâni de baștină și cum că i-au apucat legătura lui Mihai Voevod în Bălteni. Și am pus domnia mea de au fost la jurământ ispravnicu, credincioșii boerii domniei mele: Spira și Teofilact vtori postelnici din casa domniei mele și sluga domniei mele Radu vtori portar... Și am trimis domnia mea de au prădat pe acei 12 jurători, cum au fost obiceiul și legea țarei, de le-au luat de la unul câte po 3 boi, pentru căci a jurat strâmb”.

2. Vezi p. 152, n. 4.

3. Vezi p. 153, n. 2.

4. *Vornici de poartă asistă la jurământ în biserică*. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. III, p. 43, doc. din 17. XII. 1720, „Deci Dumitrașco Muste diacul și cu Ion copilul au giurat într'acesta chip, precum ni-au arătat și mărturie de la vornicii de poartă, cari i-au dus la sfânta beserică, iară Sturdzea n'au vrut să giure pentru 60 de lei”...

5. *Jurământul mare*. Al. Ștefulescu, *Crasna* Târgu-Jiu 1905, pp. 55—56 doc. din 20. I. 1640. Matei Basarab confirmă dania din 14. I. 1640 a bătrânului Hamza, făcută mănăstirii Crasna, toată partea lui de moșie din satul Crasna, zicând: „eu văzând vremea de bătrânețe și de slăbiciune și de către feciorul meu Neagoe n'am avut nicio căutare la nevoia mea, socotit-am cu bună voia mea de am da la sfânta mănăstire... 7 funii... ca să mă pomenească și până voiu fi viu să mă socotească părinții”. ... Mai departe domnul zice: „și am văzut domnia mea și zapis de la mână lui Hamza cel bătrân de miluire la sfânta mănăstire cu mare jurământ și cu toți boerii mari și mici, marturii scriși în zapis”...

Se jura, la hotărnicii, cu brazda în cap¹, cu traista cu pământ la spinare², cu carte de blestem ținută în dreptul inimii, pe cap, în sân și pusă pe semnul de hotar. Se mai jura cu mâna pe lăcățul bisericii³. Uneori se blestema înfricoșat când se stingeau făcliile în mâna⁴ celor ce le țineau, în apă⁵, sau în capul acestora⁶. Cel ce făcea un jurământ mincinos se pedepsea cu globire (amendă) cu plata în natură a unui anumit număr de boi⁷. Și Ardealul a cunoscut jurământul cu brazda în cap⁸.

1. *Jurământul cu brazda în cap*. Aurel V. Sava, *Documente putnene* II, — Vrancea, Irești, Câmpuri —, Chișinău 1931, doc. din 8. VIII. 1768: „i-am zisu se ia brazde dupe cap Radul Nistoroiu și așa să-i dau groapa supt stăpânirea Nistoreștilor, la care inaintea mea au luat brazda după cap”; p. 22, *Ibidem*: doc. din 25. III. 1815: „fără de cât i-am zis ca să-i punem brazdă de pe cap, să ocolescă bucate ace de moșie” p. 75.

2. *Jurământul cu traista cu pământ la spinare în Muntenia*. I. Minea, „*Cercetări istorice* X-XII (1934—36), pp. 340—341, doc. din 20 I. 1737, M-reă Vierșol (Muscel) a avut sub Const. Brâncoveanu proces cu sătenii din Berivoești, care susțineau că și ei au avut delnițe în Năpărteani. Const. Mavrocordat, care știa procesul acesta din prima lui domnie, zice în hotărîrea lui „să jure din ei 40 de oameni în biserică, cum că au și ei moșie în Năpărteani în moșia mănăstirei (Vierșol) și să ia și traiste de pământ în spinare să le ducă pă unde vor ști că le iaste moșie și pe câte moșii vor pute jura că au, pe atâtea să le aleagă și boerii hotarnici, iar într'alt chip și cu alt mijloc hrisovul lui Constantin Vodă (Brâncoveanu) și cartea domniei mele nu să va putea strica”. Acești oameni (40) nu au voit să primească cartea de blestem făcută de mitropolitul Ștefan (1732—1738), câștigând mănăstirea; cf. Al. Ștefulescu: *Gorjul istoric și pitoresc* Târgul Jiului 1904, p. XXXIX, doc. din 8. VIII. 1787: „...pusă pricina moșnenii din Busuioici, că este piscu Suvelniții mai la deal și neputând indrepta pricina într'alt chip, s'au in voit de au loat pământ 12 oameni bătrâni moșneni din Clădimir... și au mers cu trăiștile cu pământ din piscul Suvelniții la deal în culme până la obârșia Sacoți și s'au indreptat semnele tot cele bătrâne”.

3. *Jurământul dinaintea bisericii cu mâna pe lăcata de la ușa bisericii*, N. Iorga, *Procesele călugărilor de la Sintilie și Gheorghe pisarul leșesc*, Anal. Acad. Române, ist., seria III, tom IV, 1925, p. 9: „...am adus pe... oameni bătrâni, denainte sfintei beseareci de au giurat și au luat asupra sufletelor salî pentru locul ce să cheamă Hodora... Deci, precum au luat ei cu sufletul lor denainte besearecii, țindu-să cu mâna de lăcata besearecii, au făcut această mărturie...”

4. *Jurământ cu stingerea lumânărilor în capul jurătorilor și în apă*. Revista *Arhivele Olteniei*, XVI (1937), p. 330, doc. din 15 Februarie 1765 (Oltenia). „Deci acești 12 oameni bătrâni, ce scriu mai sus, au mersu în sfânta biserică, aicea la Plenița, și s'au imbrăcat doi preoți în sfite: popa Ioan Bașcoveanu din moșnenii Horodelului de sus și popa Ioan Botoșariul, iarăși din moșnenii Horodelului de sus și i-au pus pre rând de au jurat cu mâinile pe sfânta Evanghelie cu groaznic jurământ, și stingându-le lumânările în capul lor, și după acest jurământ ce au făcut, fiind ispravnic sluga măriei sale Ioan vtori postelnic. Au mersu cu dânșii de au luat și pământ în trăiști și au mersu pe unde au știut hotarul și sămnila moșii Pietrii despre Horodelul de sus”; cf. Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, T. Jiului 1904, p. XXXIX, doc. din 14. VII. 1780: „li s'au dat mărturisanie și au primit de au jurat cu mâinile pă Sfânta Evanghelie și cu lumânări aprinse și le-au stins în apă, zicând, că de nu va fi pe cum mai sus au arătat așa să li să stingă neamul lor”. Este vorba de procesul dintre satele Radoși și Cănepești.

5. Vezi nota 4.

6. *Idem*.

7. Vezi p. 755, n. 1.

8. *Jurământul cu brazda în cap în Ardeal*, după *Decretum tripartitum*, al lui Ștefan Werböcy, Tyrnaviae 1767, p. 179: „Actor discaleatus nudoque capite,

19. *Cărțile de blestem*. Cartea de blestem este o dovadă în extremis pe care orice instanță, profană sau bisericească, o întrebuița pentru a smulge adevărata mărturie din gura celui ce ascundea adevărul. Atunci când judecătorul își termina toate mijloacele de dovedire, scrise și orale, alerga la acest mijloc. El cerea episcopului ¹, mitropolitului ² sau înlocuitorilor lor, mergând uneori până și la patriarh ³, dacă o pretindea partea interesată. Cartea de

umbilicotenus terrae infossus, jubetur glebam dextera manu super verticem capitis sui tenere et quod terra illa litigiosa ad se, et haeredes suos jure pertineat, conceptis et ab antiquo usitatis verbis jurare, utque terra ipsum absorbeat, spinasque et tribulos posthac semper progerminet, si ipse pejeravit imprecari". = „Reclamantul, desculț și descoperit, îngropat până la mijloc în pământ, trebuie să țină deasupra capului său cu mâna dreaptă o brazdă de pământ, — care pământ îi aparține cu drept cuvânt lui și urmașilor lui — și să jure cu vorbe rostite din vechime, că pământul să-l înghită și din acea clipă să nu rodească decât spini și ciulini, dacă jurământul său ar fi mincinos”.

1. *Cărți de blestem episcopale*. T. G. Bulat, *Contribuțiuni documentare la istoria Olteniei* sec. XVI, XVII și XVIII, Râmnicu-Vâlcea 1925, pp. 22—24, Doc. din 19.VIII.1724. Episcopul Damaschin dă o carte de blestem pentru fixarea vechiului hotăr al moșiei Buneștilor. În dosul ei sunt scrise și declarațiile celor cari au primit cartea de blestem; cf. I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olț*, Craiova 1934, p. 90. Doc. din 25.V.1725. Același episcop dă carte de blestem unor persoane să spună adevărul dacă Mihai logofătul stăpânește o parte din moșia Coziei cu nedreptate sau nu; cf. *Biserica Ortodoxă Română*, XVI (1892—3), pp. 805—6. Doc. din 20.IX.1780. Episcopul Râmnicului Filaret dă o carte de blestem la 11 persoane, călugări și civili ca să spună adevărul pe unde s'au tras hotarele de către hotarnici pe vremea lui proin mitropolitul Grigorie, a moșilor episcopale: Dasul, Iarosloveștii și Urzicarii; cf. Al. Ștefulescu: *Strâmba*, p. 135. Doc. din 31.X.1782 spune că același episcop Filaret a dat o carte de blestem egumenului mănăstirii Strâmba, Partenie, în procesul cu Constantin al II-lea medelnicer, pentru o bucată de loc rupt din Jiu, pretinzând că-i a lui.

2. *Cărți de blestem mitropolitane*. I. Bîanu, *Documente românești*, București 1907, pp. 37—8. Doc. din 1.IX.1617. Mitropolitul Luca al Ungrovlahiei aruncă blestem contra aceluia care va strica dania postelnicului Dragomir făcută vărului său Radoslav din Dărmănești, dându-i o deluță de moșie din Vrănești; cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 217. Doc. din 29.V.1742. Mitropolitul Nichifor dă o carte de blestem pentru hotărnicia moșiei Măltițița; cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 241. Doc. din 20.VIII.1752: „și d-lui vel logofăt le-au citit cartea cea de blăstăm de la sfîntia sa părintele mitropolitul asupra celor ce-or ști hotarul locului din pustiu de pe Cahul până unde să intinde din Cahul către răsărit și către apus. Și cartea s'au cetit în ziua de Sămpetru în biserica Greceanilor, fiind și boerii și marturi și alt nărod în besearică. Și după ce-au eșit vel logofătul la otați la cortul său cu boarii, fiind adunare de oameni și mai multă, au mai cetit cartea de blăstăm întru auzul și vîderea tuturor. Și acei patru marturi a moșnenilor au luat cartea de au sărutat-o și au pus-o în capul lor și au răspuns să fie blăstămul asupra lor și asupra ficiilor lor de n'or mărturisii adevărul, fiind acolo de față și părintele arhimandritul Alexandriei (grec) și egumenul de Hangu chir Aftanasie”; cf. L. T. Boga, *Documente basarabene*, XVII (1934), Chișinău 1934, pp. 29—30. Doc. din 18.IX.1800. Mitropolitul Moldovei Iacov Stamate dă o carte de blestem pentru descoperirea părților de moșie proprietate a lui Iordache Milo biv vel ban din satul Văprova-Puținței.

3. *Cărți de blestem patriarhale*. *Arhivele Olteniei*, XV (1937), pp. 114—7, publică trei cărți patriarhale date de patriarhi, aflați în Principatele române pe acea vreme după milă: a). doc. din 17. III. 1592, patriarhul Țarigradului Ieremia dă o asemenea carte de blestem, contra a 12 boeri hotarnici și împotriva logofătului Vlad din Olteni și asupra altora dacă nu vor spune adevărul privitor la

blestem sau de afurisanie¹ este un act pe care-l pretindea partea în litigiu interesată de a smulge adevărul de la adversar. Ea este cerută, fie de autoritatea judecătorească, fie de partea în litigiu. Într'insa ierarhul expune pe scurt pricina dintre cele două părți în proces și ceea ce se cere celei căreia i se pretinde a spune adevărul. Ea nu se eliberează cu ușurință. Partea în litigiu, care cere carte de blestem, este trimisă la duhovnicul episcopiei sau mitropoliei pentru a-l face atent la urmările grele la care este expus cel care pe nedrept cere un asemenea act². Textul se termină cu un groaznic blestem asupra celui ce ar ascunde adevărul, iar dacă va spune totul, în frica lui Dumnezeu, să fie blagoslovit³. Totdeauna aceste cărți de blestem sunt iscălite de ierarhul care le liberează. Cele din sec. XIX-lea poartă și număr de ieșire din cancelaria episcopală sau mitropolitană, obiceiul inexistent în veacurile trecute. Acest text se scrie în lungul coalei de cancelarie. Niciodată nu am văzut călcată această obișnuință.

moșiile Olteni și Bujoreni; b). doc. din 1654, dată de patriarhul Antiohiei Macarie și c). doc. din 2.II.1752 este o carte de blestem dată de patriarhul Dosoftei al Ierusalimului; cf. N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 136, doc. din 25.IV.1695; cf. I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olț*, p. 29, doc. din 9.XI.1703: „Deci, noi neștiind pre unde ar fi dreptul hotarului, le-amu datu carte a sfinției sale părintelui patriarhului cu mare blestem în mâna lui Drăghiciu Bălțașu și altor moșneni, de unde au îndreptat tot hotarul ı pă unde au știut, pentru că scrisori n'au fost avut, pentru că le-au luat Tătarii, când i-au robîit”.

1. *Cartea de afurisanie*. N. Iorga, *Studii și documente*, XIV, pp. 250—1: „...ce să să facă o carte de afurisanie asupra popii lui Tanase a popii Sincăi cu preotesele lor, să mărturisească precum vor ști ei”.

2. V. A. Ureche, *Istoria Românilor*, X, partea A, pp. 220—222. Doc. din 2. III. 1814, relatează faptul că trei săteni merg la mitropolie unde li se dau duhovniceștile sfătuirii, arătându-li-se puterea blestemului. Învinuitorul era monahul Neofit, egumenaș al schitului Zamfira din jud. Saac.

3. Dăm mai jos textul inedit al unei cărți de blestem dată de Veniamin Costachi, ca episcop de Roman, după o copie a noastră de la Sf. Spiridon din Iași, păstrată în biblioteca Institutului nostru de Istoria vechiului drept românesc:

„Veniamin, cu mila lui Dumnezeu, smerit episcop Romanului. Se face știrea cu această carte precum ne-au arătat prea cuvioșia sa igumenul Ghedeon, de la mănăstirea Sfântului pro- | roc Samoil din târgul Focșanilor, că având mănăstirea un batrân de moște în hotarul Padurenilor la Bolovanul | Vână dintr'acel ținut al Putnii dănie de la o văduvă Marie, fata preotului Ursachi, care bătrân nefiind | stapănit de atâta vreamă din pricina nestatorniciei igumenilor ce să afla în vreamile acele | și din pricina răzmirișilor prapădindu-să și scrisorile ce le avea mănăstirea asupra acei moșii | de stăpânire și voind acum unii din neamurile Mariei ca să o dezbată și să o dea iarăși mănăstirei în stă- | panire și pentru ca să poată afla tot adevărul în câte pamanturi umblă bătrânii în hotarale acele | și câte pământuri au fost date dănie mănăstirei, prin cea hotara au stăpânit, au cerut de la noi această | carte de blăstam. Deci, atāt neamurile ce să inpotrivesc a nu dă numitul bătrân mănăstii | rei în stăpânire, cum și un Focmachi Pocriș împieună și cu frații lui la care s'ar fi aflând toate | scrisorile de cuprinderea acelor moșii i toți megieșii înpregiurași, cari vor fi știind de | acel bătrân pin cea hotară au înblat și cătă iaste mărimea și de iaste dată dănie de acea | vādova numitei mănăstiri, și nu vor mărturisi adevărul în frica lui Dumnezeu, ci lăcomind la inpresurarea vor tăgădui, unii ca aceia zicem: când să vor giudeca să iasa osândiți, să le ramăia fāmeile vā- | duve, feciorii lor

Cartea de blestem se întrebuințează în tot felul de procese, unde judecata nu mai are alt mijloc de a afla adevărul, pentru a da hotărîrea ei. După cercetările noastre, acest fel de dovadă prin act deosebit se începe prin sec. XVI-lea, încetînd odată cu aplicarea în viața noastră juridică a codului de procedură francez introdus la noi la 1865. Despre existența cărților de blestem ne vorbește și Legiuirea lui Ioan Gheorghe Caragea în Cartea VI, § 54 și § 55, sub titlul: „Ἐπιτίμιον = Carte de blestem”, foarte sumar, nedîndu-ne nicio lămurire mai mult de cît ne-a dat la „Jurămînt”. Ea zice: § 54. „Τὸ Ἐπιτίμιον δίδεται ὅπου, καὶ ὅπως, καὶ ὅταν δίδεται ὁ ὅρκος, ὅθεν § 55. “Ὅσα περὶ ὅρκου ἐνομοθετήσαμεν, τὰ αὐτὰ καὶ περὶ Ἐπιτιμίου νοοῦμεν” = „Cartea de blestem se dă, unde și cum și cînd se dă și jurămîntul; drept aceea: cîte am legiuit pentru jurămînt, aceleași înțelegem și pentru cartea de blestem”¹. Ea, înainte de a se încredința primitorului, se citea cu glas tare înaintea mulțimii de omul domnesc² sau de protopop³.

Citind un număr destul de mare de acte vechi juridice am constatat că cei cari primeau cărțile de blestem pentru a mărturisi adevărul sau pentru a merge pe linia vechiului hotar ale cărui semne dispăruseră fie din pricina vremii, fie din cauza răutății omenești, procedau în diferite chipuri. Unii ridicau cartea de blestem de pe semnul de hotar, unde se punea de către slujbașul domnesc sau al instanței de judecată⁴. Alții sărutau cartea de blestem la primire⁵. Cele mai obișnuite obiceiuri constau în a ține cartea

săraci mișcându-să să să mule fii lor și să ceară și să să scoală din casăle lor, să să cur- | me datornicu toate căte sânt ale lor și să le jăfuască străinii averile, ostelile și sudorile | lor să le fie spre pierzare, să nu le fie lor sprijinilor nici milostivilor spre sārăcii lor, și în- | tru un neam să să stîngă numele lor. Iar cari vor mărturisi adevărul în frica lui Dumnezeu să fie er- | tați și blagosloviți. Amin.

(ss) Veniamin episcop Romanului.

L(ea)t 1800 Iuli 28.

1. P. I. Zepos, *Jus graecoromanum*, VIII, Atena 1931, p. 430, textul grec; iar textul românesc în ediția oficială din 1818, în *Legiuirea*, București, p. 100.

2. Vezi p. 19, n. 2.

3. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, p. 109. Doc. din 17. V. 1813, ne vorbește despre o carte de blestem citită de un protopop în biserică înaintea oamenilor ce o primesc după o prealabilă sfătuire duhovnicească ținută de acesta.

4. *Punerea cărții de blestem pe piatra de hotar. Arhivele Olteniei*, XVI (1937), p. 334, doc. din 5. VIII. 1792: „am cetit cartea de blestem intru auzul tuturor și puind-o pe piatră am poruncit numitelor mărturu să ia cartea și să meargă pe unde știu că sânt semnele hotarului Schelii despre Vaidei și au stătut cartea mai toată ziua pe piatră și nici unu n'au îndrăznit a o lua fără cît arătară, că au auzit că din vechime iaste hotarul Schelii din piatra lată pe apa Sușitei în sus...”

5. *Sărutul cărții de blestem. Buletinul Comisiei istorice a României*, VII (1928), p. 81, doc. din 22. IX. 1774: „și scoțînd unu din răzăși carte de blăstăm la împărțitul dijmiei și cine a săruta carte de blăstăm să fie bun moștean în moșia Stoicanii; iar nesărutînd carte de blăstăm, să fie lipsit din moșie, și fiindcă eu

de blestem pe piept¹, în sân, la inimă, în mâini sau pe cap².

20. *Aplicarea Obiceiului pământului și Pravilelor*. Până pe la începutul secolului al XVII-lea, ierarhii-judecători și boerii-judecători ori de câte ori dau vreo hotărîre, totdeauna spun că au judecat după „*zakon zemski* = legea pământului”, după „*zakon vlaški* = legea valahă”, după „*bojestvenai zakon* = legea dumnezeiască”, după „*pravilă*”, după „*velikaia pravila* = marea pravilă” și după „*lege și dreptate*”. Primele două expresiuni fac aluzie la așa numitul „*Obiceiu al pământului*”; iar celelalte la diferite Nomocanoane sau Pravile scrise grecește sau slavonește în legătură cu atâtea copii din Syntagma lui Vlastarie, Nomocanoane și chiar Exabiblu, cari circulau pe la toate mănăstirile și scaunele de judecată. Expresia de „pravilă” o găsim amintită până în secolul al XIX-lea, fără să ni se indice despre care anume Pravilă este vorba, sau ce anume „lege sau cod” s'a întrebuințat.

După începutul secolului al XVII-lea ni se indică ici și colo în câte o hotărîre, că mitropolitul-judecător a citit Pravila sau sfânta Pravilă³. Alte ori mitropolitul-judecător și cu patriarhul strein-judecător nu se îndestulează cu citirea numai a Pravilei rumânești, ci citesc și Pravila cea grecească⁴, atunci când au de deslegat vreun proces mai complicat.

De pe la 1693 înainte, în afară de Obiceiu pământului, s'au aplicat în subsidiar și Pravilele, citându-li-se capitolele, titlurile și paragrafele.⁵ Aceea ce este mai mult, se arată și paginile prin expresia slavă „*list*” sau cea românească așa de arhaică „*frunză*”⁶. În felul acesta stabilim, — contra vechi păreri, că Pravilele nu

sânt om bătrân și răzăș într'acé moșie Stoicanii. Și atunci când s'au făcut acé carte de blăstăm la împărțitul dijmei, am fost și eu față dinpreună cu tatăl meu și am văzut cu ochii mei, cine au mersu de au sărutat carte de blăstăm”; cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, p. 115, doc. din 17. V. 1813: „Fieștecare sărutând și carte de blestem, și care au știut carte au iscălit, iar care n'au știut ș-au pus degetele”.

1. *Cartea de blestem pusă pe piept*. I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olț*, Craiova 1934, p. 91, doc. din 25. VI. 1725: „Am luat cartea (de blestem) și o am pus pă pieptul nostru și pământ pă umerile noastre și am purces nainte pă hotar”.

2. *Cartea de blestem pusă pe cap*. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 241, doc. din 20. VIII. 1752, vorbește despre luarea cărții de blestem de către patru martori ai unor moșneni: „au sărutat-o și au pus-o în capul lor”. Vezi mai înainte expunerea mai pe larg.

3. I. Bîanu, *Documente românești*, partea I, București 1907, p. 68, doc. din 1. III. 1622.

4. Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București 1919, p. 220, doc. din 23. XII. 1616.

5. Doc. din 30. VI. 1693, citează «Pravila lui Iustinian».

6. Radu Rosetti, *Cronica Vascanilor*, p. 120, doc. din 17. II. 1765.

s'au aplicat, sau s'au aplicat prea puțin în secolul al XVII-lea, — că toată legislația bizantină alături de cea românească s'a aplicat ori de câte ori a fost nevoie de deslegat cazuri grele de lămurit. Ceea ce este și mai interesant este faptul că în una și aceeași carte de judecată găsim citate pasagii juridice din mai multe Pravile, fie vechi, fie noi ¹, cunoscut fiind vechiul principiu, că în trecut o lege nouă nu abroga pe cea veche, judecătorul fiind liber să citeze paragrafele din oricare Pravilă, care i-ar fi răspuns la trebuința lui. Prin întrebuintarea unei Pravile, — tipărită într'un teritoriu român —, și în alt Principat, se elaborează dezvoltarea ideii unirii spirituale a întregului neam într'un singur Stat. Noi am dovedit această folosire a tuturor Pravilelor vechi nu numai în țara pentru care s'au copiat sau s'au tipărit, ci și în celelalte provincii românești ². Dicasteriile au aplicat toate legile bizantine și românești câte erau cunoscute ³. Clasa socială care a săvârșit acest mare act de frumusețe națională este clerul nostru străbun și în deosebi „călugării” în ai căror dăsagi de pribegie totdeauna lângă cartea de slujbă au furișat și „Pravila” în care era legea și dreptatea lui ca și a credinciosului său. Ei au disprețuit în toate vremurile hotarele politice, despărțitoare vremelnice ale aceluiași neam, care acum prin jertfa fiilor lui se vede încheiat într'un singur Stat și oblădui de un singur păstor. Cred că nu va întârzia ceasul, când vreunul din fiii sfintei noastre Biserici va putea înfățișa cel mai prețios dar, care va fi orânduirea bogatului tezaur al vieții juridice într'un manual de „Drept canonic românesc”. El ar fi una din rarele bucurii ale celui dintâiu Patriarh al României întregite și al științei noastre teologice. Din această operă s'ar vedea ce întins câmp de împărțire a dreptății a avut Biserica românească în trecut, cedat astăzi puterii mirenești.

1. *Buletinul Comisiei istorice a României*, VIII (1929), pp. 80—84, doc. din 24. XII. 1753.

2. Șt. Gr. Berechet, *I riflessi del diritto canonico bizantino dopo la caduta di Costantinopoli sul diritto canonico romeno*, Roma 1936; cf. De același, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, Vaslui 1937, pp. 104; 119—121; 127—130; 138—139; 144—145; 150; 161—163; 170—171; 177—178; 209.

3. Legislația lui Iustinian, *Basilicalele* (ed. Fabrotus), Pravila lui Vasile Lupu, *Îndreptarea Legei*, *Sintagma lui Vlastarie*, *Cârja arhierilor*, *Exabiblu*, *Pravilniceasca condică* (1780), *Legiuirea lui Caragea* (1818). *Codul civil al lui Scarlat Calimah* (1817) și *Manualul lui Andronachi Donici* (1814).

